

Бүгінде біз дананың дархандығын бойына дарытқан, Алыпқаш батырдың ұрпағы, ұлы ғалым, тарихи тұлға Е.А.Бөкетовтың қамқорлығымен қазақ елінің ғылым деп аталатын ұлы көшіне ілесіп, ғалым, профессор атанып, «университетке еңбегі сіңген қызметкер» атағын алып Е.А.Бөкетов атымен аталатын қасиетті қара шаңырақта жас ұрпаққа білім мен тұлғалық тәрбие беріп жүрміз!

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Бөкетов Е.А. «Шесть писем другу». – Алматы: 1989. -288 б.
2. Бөкетов Е.А. «Грани творчества» [Очерки]. –Алматы: 1977. -124 б.
3. Янушкевич А.М. «Дневники и письма из путешествий по киргизским степям». -Алматы: 1966. -125 б.
- 4.Бөкетов Е.А. «Грани творчества» [Очерки]. –Алматы: 1977. -124 б.

ӘОЖ 332.143

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ СУ РЕСУРСТАРЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

Баяндин М.А., Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз университеті, Тараз қ., Қазақстан
Баяндина Г.Д., Алматы Менеджмент университеті, Алматы қ., Қазақстан
Нефтисов А.В., Astana IT University, Астана қ., Қазақстан
Қуатбеков Ж.А., Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз университеті, Тараз қ., Қазақстан

Кіріспе. Бүгінгі күні әлемдік мәселелердің бірі ретінде күн тәртібінде тұрған маңызды сұрақтардың бірі ол – су қауіпсіздігі болып тұр. Бұл проблема көптеген елдер үшін, оның ішінде теңізге шығу мүмкіндігі жоқ және су тапшылығы бар ел болып табылатын Қазақстан Республикасы үшін де өте өзекті болып табылады.

Қазақстан Республикасында су тапшылығы мәселесін шешу басты тақырыптардың бірі болып табылады. Су ресурстарының шектеулілігін ескере отырып, бұл мәселе елдің ұлттық қауіпсіздігіне әсер ететін компонент ретінде қарастырылады. Шекаралас жатқан басқа елдермен салыстырғанда Қазақстандағы су ресурстары шектеулі, дегенмен су тапшылығы тек бірнеше аймаққа қатысты өзекті болып табылады.

Алайда геосаяси сипатқа ие болатын су мәселесі барлық шекаралас елдерге, оның ішінде біздің елге де қатысты, себебі бүгінгі таңда біздің мемлекетіміз трансшекаралық өзендер мен су айдындарының ресурстарын пайдаланудың жаһандық мәселелеріне тап болып отыр. Қазақстанда қазірдің өзінде сегіз су бассейнінің алтауы су тапшылығын бастан кешіруде. Егер бұл мәселемен қазірден бастап айналыспаса, болашақта су тапшылығы тек күшеюі мүмкін.

Соңғы жылдары Қазақстанда су ресурстарын мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыруға бағытталған және қажетті қаржы мен инвестицияларды бөлуді жүзеге асыруға мүмкіндік беретін бірқатар мемлекеттік бағдарламалар қабылданды. Сонымен қатар, ел үкіметі халықаралық қаржы қорлары мен институттарын тарту мүмкіндіктерін пайдалануда зерттеулер жүргізіліп, мамандар мен мүдделі тараптарға бірнеше шолулар жасалды [1, 9-10 б.].

Зерттеу әдістері. Қазақстан Республикасындағы су ресурстарының қазіргі жай-күйін зерттеуде қойылған міндеттерді шешу кезінде сапалы да, сандық та зерттеудің кең ауқымды ғылыми әдістері пайдаланылды, олар: статистикалық әдістер; нормативтік-құқықтық базаны талдау; құжаттар мен есептерді талдау; ғылыми талдау, сараптамалық бағалау, графикалық бейнелеу және жалпылау әдістері.

Осы әдістерді қолдану Қазақстан Республикасындағы су ресурстарының қазіргі жай-күйіне зерттеу жүргізуге және оларды орнықты басқару жөнінде негізделген ұсынымдарды әзірлеуге мүмкіндік берді деп сенеміз.

Нәтижелер және талдау. Гидрографиялық қағидат бойынша ел аумағы сегіз су шаруашылығы бассейніне бөлінген: Арал-Сырдария, Балқаш-Алакөл, Ертіс, Есіл, Жайық-Каспий, Нұра-Сарысу, Тобыл-Торғай және Шу-Талас.

Су ресурстарының негізгі көлемі 106 км³ орташа көпжылдық көлемде жер үсті суларын қамтамасыз етеді, оның 55,7%-ы ел аумағында қалыптасады, қалған 44,3%-ы Қытай, Өзбекстан, Ресей және Қырғызстаннан трансшекаралық өзендердің ағынының арқасында құралады, бұл 1-кестеге сәйкес елдің қазіргі және әлеуетті су проблемаларын шешу үшін трансшекаралық ағындарды реттеудің маңыздылығын едәуір арттырады [2].

1-кесте – Өзен ағынының орташа көпжылдық ресурстары, км³

№ п/п	Су шаруашылығы бассейндері	Жергілікті ресурстар	Елден тыс ағын		Жиынтық ресурстар	Елден тыс кету		
			барлығы	іргелес елдердің аумағында қалыптасқан		барлығы	қайтарымсыз	қайтарымы
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Арал-Сырдария	3,20	16,9	16,5	19,7	0,38		0,38
2	Балқаш-Алакөл	18,5	13,5	12,5	31,0	0,96		0,96
3	Ертіс	26,8	8,32	6,96	33,8	25,1	23,7	1,36

№ п/п	Су шаруашылығы бассейндері	Жергілікті ресурстар	Елден тыс ағын		Жиынтық ресурстар	Елден тыс кету		
			барлығы	іргелес елдердің аумағында қалыптасқан		барлығы	қайтарымсыз	қайтарымы
1	2	3	4	5	6	7	8	9
4	Есіл	2,81			2,81	1,80	1,80	
5	Жайық-Каспий	3,39	8,86	7,87	11,3	0,99		0,99
6	Нура-Сарысу	1,30			1,30			
7	Тобыл-Торғай	1,82	0,45	0,45	2,27	0,49	0,49	
8	Шу-Талас	1,44	2,77	2,77	4,21			
ҚР бойынша барлығы		59,3	50,8	47,1	106	29,7	26,0	3,70

Ескерту – дереккөз бойынша авторлар құрастырылған [2]

Қазақстан Республикасы Су кодексінің 16-бабына сәйкес [3] су объектілері: жер үсті су объектілері және жерасты су объектілері болып бөлінеді.

Су ресурстары елдің әлеуметтік, экономикалық және экологиялық аспектілері үшін маңызды тұрақты дамуының негізгі элементтерінің бірі болып табылады. Қазақстандағы сумен қамтамасыз ету проблемасы қол жетімді судың шектеулі мөлшеріне, оның өңірлер бойынша біркелкі бөлінбеуіне, маусымдық ауытқуларға және ластанудың жоғары деңгейіне байланысты көп қырлы және күрделі болып табылады. Жоғарыда айтылғандай, су ресурстарының негізгі көлемін жер үсті сулары алып отыр. Бұл ретте Қазақстанда өте біркелкі бөлінбеген жерасты суларын пайдалану мәселесі өзекті болып отыр. 2023 жылдың деректері бойынша ел аумағында тәулігіне 43120,56 мың м³ көлемінде бекітілген пайдалану қорлары бар 4416 кен орны бар.

Қазақстанда өзен ағынының (трансшекаралық және жергілікті) болжамды төмендеуі суландыру арналарын, коллекторлық-дренаждық желілерді және тік дренаж ұңғымаларын қоса алғанда, ескірген технологиялармен және гидротехникалық инфрақұрылымның тозуымен байланысты суды тиімсіз пайдалануға байланысты проблемалармен одан әрі күрделене түседі.

Қазір өзінде Қазақстанда 13366 гидротехникалық құрылыс бар, оның ішінде республикалық меншікте – 6501, коммуналдық меншікте – 6306, жеке меншікте – 528, иесіз – 31.

1960-70 жылдары салынған бұл құрылыстар 30-50 жыл ішінде жөндеусіз пайдаланылған гидротехникалық құрылыстар бүгінгі күнде қауіптілігі жоғары объектілер қатарында болып тұр. Су заңнамасына сәйкес меншік иелері олардың жай-күйін бағалау үшін қауіпсіздік декларациясы негізінде жыл сайын көп факторлы тексеру жүргізуге міндетті.

Жақында тірек құрылыстарын визуалды тексеру олардың үштен бірінен астамы (1502 бірліктің 537-сі) меншік түріне қарамастан жөндеуді қажет ететіндігін анықтады. Көпшілік үшін 70%-дан асатын айтарлықтай тозу олардың сенімділігі мен қауіпсіздігіне нұқсан келтіреді. Дәл сондай жағдайға тап болған меншіктің әртүрлі нысандарындағы 8577 арнадан тұратын суару инфрақұрылымына қатысты айтуға болады. Магистральдық арналардың қанағаттанарлықсыз техникалық жағдайының нашар болуының кесірінен алынған судың 20% жоғалады, ал егістіктердегі жалпы шығындардың көлемі 50% - дан асады. Бұдан басқа, Қазақстан Республикасының суармалы егіншілігінде суды есепке алу жүйесі нашар дамыған, ал суарудың заманауи су үнемдеуші технологиялары белсенді түрде енгізілмеген.

Бірінші кезекте су дағдарысы ретінде көрінетін жаһандық климаттың өзгеруінің салдары Қазақстанның су ресурстары мен гидрологиялық циклдарына теріс әсер етеді. Гидрологиялық циклдің өзгеруі өзен бассейндеріндегі буланудың артуына, өзендерге су ағынының азаюына, Арал және Каспий теңіздерінің, Балқаш көлінің деңгейінің төмендеуіне және соның салдарынан ауыл шаруашылығы суаруын қоса алғанда, экономика үшін су ресурстарына қажеттіліктің артуына әкеледі.

Климаттық тәуекелдерді азайту мақсатында және Қазақстандағы су экожүйелерінің жағдайын сақтау үшін су қоймаларынан экологиялық және санитарлық су жіберу тұрақты түрде жүргізіледі. Экологиялық су жіберу (ағынды сулар) экологиялық тепе-теңдікті сақтауға және өзен бассейніндегі биологиялық әралуандықты сақтау арқылы тіршілік ету ортасын қамтамасыз етуге бағытталған.

Су кодексінің 57-бабының 3-тармағы су тасқыны кезіндегі судың ең аз шығынын сақтауды да, мерзімді шайып кетудің алдын алуы да қамтитын қоршаған ортаны қоғау аясында суды жіберу арқылы су объектісінің табиғи жай-күйін сақтауды қамтамасыз етуді талап етеді [3].

Барынша сумен қамтамасыз ету мен инфрақұрылымды дамыту бойынша жүргізіліп жатқан жұмыстарға қарамастан, кешенді шешімдерді қажет ететін жаңа өзекті міндеттер туындауда:

1. Су тасқыны проблемалары, су басу қаупі.

Су тасқынынан қорғау үшін үйінді бөгеттерін, жинақтаушы тоғандарды және тасқын мен еріген суларды жинауға арналған жаңа су қоймаларын салуды, сондай-ақ су экожүйелерін қолдауға бағытталған тазарту, терендету, түзету және жағалауды нығайту секілді шаралармен су объектілерінің жай-күйін жақсартуды қамтитын іс-қимылдар кешені көзделген.

2. Гидротехникалық құрылыстардың жай-күйі мен қауіпсіздігін бағалау.

2024 жылдың басында 1502 тірек гидротехникалық құрылыстың 118-і ғана көп факторлы тексеруден өткен (32 республикалық, 79 коммуналдық және 7 жеке меншікте). 115 қауіпсіздік декларациясы тіркелген.

3. Суаруда суды пайдаланудың тиімсіздігі.

Ауыл шаруашылығында судың өнімділігін арттыру мақсатында суару жүйелерін реконструкциялау және жаңғырту, су үнемдеу технологияларын енгізу және су ресурстарын басқаруды цифрландыру іске қосылды. Суды үнемдеу технологияларын енгізу судың 20-30% үнемдеуге мүмкіндік береді, бұл суару алаңдарын кеңейтуге және суды пайдалану өнімділігін 2-2,5 есе арттыруға мүмкіндік береді.

Жоғарыда айтылған мәселелерді шешу үшін Қазақстанда республикалық және жергілікті бюджеттер қаражаты есебінен, сондай-ақ бюджеттен тыс қаражат есебінен қаржыландыру көзделетін 160 түрлі іс-шарадан тұратын Қазақстан Республикасының су саласын дамытудың 2024-2028 жылдарға арналған Кешенді жоспары қабылданды.

2-кестеге сәйкес 2024-2028 жылдарға арналған жалпы сома 3 153 375,7 млн. теңгені құрайтын, оның ішінде республикалық бюджеттен – 1 428 527,2 млн. теңге, жергілікті бюджеттен – 367 650,0 млн. теңге, бюджеттен тыс қаражат – 1 357 198,5 млн. теңге қарастырылған [4].

2-кесте – Қазақстан Республикасының су саласын дамытудың 2024-2028 жылдарға арналған Кешенді жоспарын қаржыландыру, млн. Теңге

№ р/с	Тақырып/қаржыландыру көздері	2024 жыл	2025 жыл	2026 жыл	2027 жыл	2028 жыл
1.	Республикалық бюджет	47 787,6	70 467,0	425 051,7	431 577,7	453 643,1
2.	Жергілікті бюджет	26 981,7	52 743,1	103 974,2	84 362,2	99 588,8
3.	Бюджеттен тыс қорлар	19 313,5	237 362,9	370 923,7	404 926,8	324 671,5
	Барлығы:	94 082,8	360 573,0	899 949,6	920 866,7	877 903,4
Ескерту – Дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған [4]						

Қазақстанның су саласын дамытудың 2024-2028 жылдарға арналған кешенді жоспары Су шаруашылығы инфрақұрылымын жаңғырту және су ресурстарын тиімді басқаруды қамтамасыз ету жолымен күтілетін су тапшылығына байланысты проблемаларды шешуге арналған.

Су ресурстарын тиімді басқару елдің тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуын, сондай-ақ барлық су пайдаланушылар мен су тұтынушылардың қажеттілігін қанағаттандыру үшін су балансын сақтау арқылы азық-түлік және энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізгі факторы болып табылады.

Жағдай таяу арада құрғақшылық пен су тасқынына, су сапасының нашарлауына және қауіпсіз ауыз судың қолжетімділігіне әкелетін жаһандық климаттың өзгеруінің әсерінен күрделене түсуі әбден мүмкін.

Сондықтан су ресурстарына жүктемені күшейту арқылы климаттың өзгеруіне байланысты экстремалды құбылыстардың қарқындылығын арттыру жағдайында су ресурстарын басқару жүйесін жетілдіру керек, сонымен қатар қолда бар инфрақұрылымдық, институционалдық, қаржылық және өзге де проблемалық мәселелерді бүгіннен бастап жедел түрде шешу қажет.

Қорытынды. Қазақстан Республикасындағы су ресурстарының қазіргі жай-күйін талдау су ресурстарының қолжетімділігі, су тұтыну, су сапасы, климаттың өзгеруі, су ресурстарын басқару және трансшекаралық ынтымақтастық сияқты түрлі факторларды кешенді зерттеуге негізделуге тиіс.

Осы талдауды ескере отырып, келесі тұжырымдарды анықтап, ұсынуға болады:

1. Су ресурстарының жай - күйі туралы жалпы тұжырымдар:

– су ресурстарының біркелкі бөлінбеуімен және тапшылығымен сипатталатын Қазақстандағы су ресурстарының шектелуі;

– шекаралас елдердің су саясатындағы ықтимал өзгерістерге байланысты Қазақстанның осалдығына ықпал ететін трансшекаралық өзендерге жоғары тәуелділік;

– су ресурстарының өнеркәсіптік, ауылшаруашылық және коммуналдық ағынды сулармен ластануына байланысты су сапасының төмендеуі;

– климаттың өзгеруіне байланысты теріс әсер ету;

– ескірген инфрақұрылымды пайдалануға байланысты су шығыны;

– егін егудің ескірген әдістерін қолдануға байланысты ауыл шаруашылығында суды пайдалану тиімділігінің төмендеуі.

2. Су ресурстарын басқару жүйесі туралы қорытындылар:

– тұрақты даму, әділеттілік және тиімділік қағидаттарына негізделген су ресурстарын басқару жүйесін жетілдіру қажеттілігі;

– су ресурстарын бірлесіп басқару үшін іргелес елдермен трансшекаралық ынтымақтастықты нығайту қажеттілігі;

– су ресурстары саласындағы нормативтік-құқықтық базаны жетілдіру қажеттілігі;

– су объектілерін мемлекеттік бақылаудың тиімділігін арттыру қажеттілігі;

– су ресурстары саласындағы инфрақұрылымды жетілдіру үшін қаржыландыруды ұлғайту қажеттілігі.

Ұсынылған қорытындылардан туындайтын жалпы ұсыныстар:

1. Экономиканың барлық секторларында суды үнемдеу технологияларын енгізу.

2. Ауыл шаруашылығында суды аз қажет ететін дақылдарға көшу.

3. Заманауи тазарту технологияларын енгізу арқылы судың сапасын арттыру.

4. Трансшекаралық ынтымақтастықты дамыту.

5. Халықтың хабардарлығын арттыру.

6. Гидрология, климатология, су ресурстары экономикасы және т.б. саласындағы ғылыми зерттеулерді дамыту қажет.

Осылайша, Қазақстан Республикасындағы су ресурстарының қазіргі жай-күйі шектелуімен, біркелкі бөлінбеуімен, сапасының нашарлауымен, трансшекаралық ағынға жоғары тәуелділігімен және климаттың өзгеруінің теріс әсерімен сипатталады.

Ел экономикасы мен халқын тұрақты сумен жабдықтауды қамтамасыз ету үшін суды үнемдеу технологияларын енгізу, судың сапасын жақсарту, трансшекаралық ынтымақтастықты дамыту және су ресурстарын басқару жүйесін жетілдіру қажет. Тек кешенді және үйлестірілген тәсілдерді кеңінен енгізу арқылы Қазақстанға су дағдарысын еңсеруге және болашақта су қауіпсіздігін қамтамасыз етуге болады.

Қаржыландыру туралы ақпарат. Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырды, «Жамбыл облысының ауыл шаруашылығы саласында трансшекаралық су ресурстарын тиімді пайдалану бойынша шешімдер қабылдаудың ақпараттық-талдау жүйесін әзірлеу» №BR24993128 гранты.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Анализ экономических инструментов в сфере водоснабжения и водотведения в Республике Казахстан / Под ред. д.э.н. проф. Есекиной Б.К. – Астана, 2016. – 88 с.

2. Концепция развития системы управления водными ресурсами Республики Казахстан на 2024-2030 годы, утвержденная Постановлением Правительства Республики Казахстан от 5 февраля 2024 года №66. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000066> (Дата обращения 29.06.2025).

3. Водный кодекс Республики Казахстан от 9 апреля 2025 года №178-VIII ЗРК. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2500000178> (Дата обращения 03.07.2025).

4. Комплексный план развития водной отрасли Республики Казахстан на 2024-2028 годы, утвержденная Постановлением Правительства Республики Казахстан от 28 августа 2024 года №694. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000694> (Дата обращения 03.07.2025).

UDC 347.91/.95

ON THE ISSUE OF UNIFORMITY OF JUDICIAL PRACTICE IN RESOLVING CORPORATE DISPUTES ON INVALIDATION OF TRANSACTIONS IN KAZAKHSTAN

Baikenzhina Sh.T., Academician E.A. Buketov Karaganda University, Karaganda, Kazakhstan

Annotation. The article is devoted to the analysis of issues of compliance with the uniformity of judicial practice in Kazakhstan in the resolution of corporate disputes related to the recognition of transactions as invalid. The study examines the legal grounds for invalidating corporate transactions. As a result of the invalidity of the corporate transaction, the key problems arising in the judicial practice of the Republic of Kazakhstan have been identified. When analyzing some cases in civil cases, the approaches of courts to resolving such disputes are analyzed, including civil cases on corporate disputes that were canceled by the cassation instance. A special focus is on the need to ensure legal certainty and predictability of court decisions in order to form a uniform practice and a stable corporate environment. Based on the results of the analysis of judicial practice, recommendations are proposed to improve law enforcement practice to achieve greater uniformity in resolving corporate disputes, which can help increase the confidence of the business community in the judicial system and strengthen the rule of law in the economic sphere. This research was conducted as part of the preparation of a dissertation for the degree of Doctor of Philosophy (PhD) and will form the basis for writing a chapter on compliance by courts of the Republic of Kazakhstan with uniform judicial practice in resolving corporate disputes.

Keywords: corporate dispute, uniformity of judicial practice, court, revision of judicial acts, judicial decision

Introduction

The dynamics of the growth of corporate disputes is becoming a noticeable phenomenon in the Republic of Kazakhstan. This can be explained both by the rapid growth of market relations and the transformation of corporate legislation in general. The fairly confident economic development of Kazakhstan generates interest in corporate law and corporate governance.

It should be noted that the law enforcement practice in the field of corporate dispute regulation in Kazakhstan is still at the stage of formation. However, the analysis of judicial practice shows that the number of corporate disputes is growing in an arithmetic progression. In this aspect, the role of specialized inter-district economic courts that consider and resolve corporate disputes becomes much more significant. These courts are primarily aimed at identifying problematic issues in order to make fair, reasoned and high-quality decisions. Corporate disputes require in-depth study of the merits of the cases under consideration, and sometimes special knowledge in various fields of economics, technology, medicine, agriculture and other fields.

Specialized inter-district economic courts were established on February 9, 2002 by Decree of the President of the Republic of Kazakhstan, which were authorized to consider economic disputes, including corporate ones[1].

According to part 1 of Article 27 of the Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan (hereinafter – CPC RK), specialized inter-district economic courts consider and resolve civil cases on property and non-property disputes, corporate disputes. The parties to the court proceedings are:

- 1) individuals engaged in individual entrepreneurial activity without forming a legal entity;
- 2) legal entities [2].